

Claudio Magris

Habsburški mit u modernoj austrijskoj književnosti

S talijanskog jezika prevela:
mr. sc. Ariella Fabio

Austrougarsko carstvo nestalo je 1918. Ali za intelektualce i pjesnike te civilizacije, koji su bili svjedokom nagloga uništenja njihova društva, a time i baze njihova života i kulture, za austrijske pisce koji su se našli izbačenima u jednoj novoj političkoj klimi, čijim se zahtjevima njihovo obrazovanje nije moglo prilagoditi, stara habsburška Austrija činila se, a i danas se ponekad takvom čini, poput sretne i harmonične epohe, poput uređene i bajkovite Srednje Europe u kojoj se činilo da vrijeme ne protječe toliko brzo i tjeskobno da bi se mogle zaboraviti još dojučerašnje vrijednosti i osjećaji. U njihovom sjećanju ona je tako postala „zlatno doba sigurnosti. U našoj, gotovo tisućljetnoj, austrijskoj monarhiji sve se činilo dugovječnim, pa i sama Država činila se najvišom garancijom te postojanosti (...). Svatko je znao što posjeduje i što mu pripada, ono što mu je bilo dozvoljeno i ono što je bilo zabranjeno: sve je imalo svoje pravilo, svoju težinu i svoju preciznu mjeru.“¹ U iskrivljenom ogledalu ponovnog prisjećanja Austro-Ugarska prikazivala se poput „jedne stare Države kojom upravlja priseban car i vremesni ministri. (...), poput zemlje lišene ambicija sa jedinom nadom da se uščuva nedotaknutom u europskom prostoru braneći se od bilo koje radikalne promjene.“² Te epohe ne sjećamo se poput „stoljeća strasti.“ Ljudi su se „sporo kretali, spokojno zborili, a raspravljajući su si gladili pomno dotjerane brade, često već posijedjele.“³

Tuga za jednim postojanim i sigurnim vremenom, usidrenim na starim i čvrstim vrijednostima, miješala se u prisjećanjima sa nostalgijom uspomena na djetinjstvo, s mirisima i bojama preko kojih se takva atmosfera neizbrisivo urezivala u sjećanje: „Još i danas ne mogu zaboraviti onaj smrad vlage, plijesni, tako

karakterističan za tu carsku kuću, kao i za sve austrijske javne urede, onaj smrad koji su Austrijanci nazivali „erarskim.“⁴ U moralnoj zbrci nove Europe pamtimo, s naivnim prepuštanjem i ironičnom nježnošću, da se tada, u carsko-kraljevsko vrijeme, jako vjerovalo u građanski dekor i u čestitost. „U današnje vrijeme koncepti društvene, obiteljske i osobne časti su (...) ostaci, kako nam se katkada čini, legendi iz djetinjstva u koje se ne možemo uzdati. U ono vrijeme, međutim, vijest o smrti sina jedinca slomila bi austrijskog kotarskog kapetana manje od nekog mogućeg nečasnog čina kojega bi taj isti počinio.“⁵

Tako se Joseph Roth i Stefan Zweig sjećaju njihova svijeta, uzburkanog olujama koje su veće i od njega samoga; svijeta kojemu je sam Zweig priznavao sporu impotentnost i mediokritetsku licemjernost, ali i svijeta koji se u sjećanjima pretvarao u idealnu domovinu, toliko umrtvljenu i ostarjelu, ali koja je očuvala vrline što se čine već gotovo nevjerojatnima, uzvišen dekor i ispravnost, pedantno poštovanje i ugodnu mirnoću, prolaznu i čeznutljivu radost življenja. Ovaj proces koji na bajkovit i poetski način transformira nestanak dunavskoga društva karakterizira veliki dio austrijske književnosti nastale nakon apokalipse 1918. godine.

Od Zweiga do Werfela, od Rotha do Csokora, od Musila do Doderera, mnogi su pisci evocirali, direktno ili indirektno, atmosferu i obilježja dunavske civilizacije. Ne radi se o vanjskoj tematskoj srodnosti, koja bi povezivala neke autore prema vanjskom kriteriju oslanjajući se na zajedničke motive i sadržaje njihovih djela, već se radi o čvrsto određenom kulturološkom humusu, koji se prepoznaje u izražajnosti i u posebnom poetski inspiriranom tonu. Čovjekoljublje i misao tih pisaca, njihove mnogobrojne reakcije u suočavanju sa stvarnim problemima života i nijanse njihovih senzibiliteta, uvjetovani su težinom tradicije koje se teško uspijevaju osloboditi, posebice nejasnim osjećajem nesigurnosti i nezadovoljstva koje osjećaju pred ondašnjom aktualnom povijesnom stvarnošću, a što rezultira bijegom u prošlost i nemogućim povratkom samoj stvarnosti i osjećajima prema jednom svijetu kojega je povijest uništila.

Ti ljudi koji su se formirali unutar Austrijskog Carstva, Kraljevine Ugarske i Bohemije, i tako redom kako zvuči „Puni Naslov“ Franje Josipa, okrenuli su se unatrag, u doba svoje zrelosti, onom „jučer“ kojega osjećaju kao uporišnu točku njihove ljudske i umjetničke osobnosti. Nostalgija i ironija, zaokružen opis ili duhovna podloga koja se izmiče karakteriziraju evociranje „Kakanije,“⁶ kako je tu državu nazvao Musil; i unatoč svim različitostima u temperamentima i možda suprotstavljenim kutovima gledanja iz kojih se taj svijet promatrao i ponovno doživljavao, on ima jednu karakterističnu fizionomiju. Fizionomiju koju je teško u potpunosti obuhvatiti, budući da se radi više o jednom glazbenom *Stimmungu*, o usklađenom predstavljanju, kako se to jasno vidi iz snažno subjektivnog, lirskog i mitološkog tona, kojim su se ti pisci, od Werfela do Rotha, odnosili prema nestalom austrougarskom društvu. Njihovo poetsko iskustvo nalazi poticaj u toj bolnoj vezi s prošlošću, u mitu urezanom u njihovom sjećanju i njihovoj mašti ili, bolje reći, u njihovoj kulturi.

Termin mit koji u sebi podrazumijeva transformaciju i deformaciju stvarnosti zbog želje da se iz nje, stvarnosti, izvuče očekivana ključna istina; njezin pretpostavljeni metapovijesni nukleus koji sažima njezin najtočniji smisao, dobiva

u ovom slučaju posebno značenje. Habsburški mit nije tek jednostavni proces promjene stvarnosti, što je osobina svakog poetskog čina, već je cjelovita zamjena jedne povijesno-društvene stvarnosti drugom, onom izmišljenom i varljivom; to je sublimacija jednog stvarnog društva u jedan pitoreskni, pouzdan i dotjeran svijet iz bajke. Podrazumijeva se da to mitovanje nije samo obično fantaziranje, već je ono sposobno ponekad obuhvatiti stvarne aspekte habsburške civilizacije i s posebnom ih finoćom uklopiti. I podrazumijeva se, osim toga, da se nisu svi pisci zaustavili samo na površnom hvaljenju dobroga staroga austrijskog doba: Musilova ironija je bez milosti raspršila dvorsku i poštovanu prašinu koja je, poput svetinje, prekrivala sumrak epohe Franje Josipa. Ali i najokrutnija Musilova analiza i Dodererova duhovitost lišena uljepšavanja ostaju tek unutar determiniranog načina gledanja, a oni sami su poput zatvorenika, ali i ljutih kritičara, te bajkovite i mučne preobrazbe dunavskog svijeta i nadolazećeg otuđenja koje je, više od stoljeća, bilo moćno sredstvo vlasti i najkorisniji duhovni oslonac habsburškog imperija.

Jer mitovanje o habsburškom svijetu, koje se preispituje na stranicama napisanima nakon njegova raspada, nije samo obično evociranje prošlosti, već se uklapa u dugačku tradiciju, u povijesni proces transformacije austrougarske stvarnosti: proces koji suvremeni pisci predstavljaju kao posljednju fazu, završnu i egzemplarno poglavlje, budući da već čin opisivanja toga društva nakon njegove propasti naglašava karakter otuđenja i bijeg od stvarnosti, što je oduvijek karakteriziralo pogled na austrijski problem, na habsburški mit. Radi se o mudrom, djelotvornom instrumentu domišljatog političkog otuđivanja, naporu da se pronađu razlozi za preživljavanje jednog, sve teže mogućeg i anakronističkog, dijela društva te da se tako skrene pažnja s konkretne percepcije stvarnosti. Naravno taj patetični napor, proizašao iz iskrene i strastvene privrženosti vrijednostima koje su se željele obraniti, nije se zaustavio samo na nivou općenite političke propagande, već se proširio na plan osjećaja i svakodnevnih vrijednosti, na sam stil života. Tako je habsburški „sistem“ obuhvatio kompleksnost navika i ideala, ne samo onih političkih, već i osobnih, u posebnoj duhovnoj atmosferi. Veliki dio austrijske književnosti koji obuhvaća posljednje stoljeće habsburške povijesti nastao je u takvoj klimi, a duboka ljudska dužnost koja je pokretala taj pokušaj nemogućega očuvanja, prenosila se na stranice pune dirljive humanosti i prave poezije. Habsburški mit dostigao je zamjetljivu sposobnost širenja i prodiranja, prožeo je svijesti i osjećajnosti, i gotovo je sasvim uspio preoblikovati kontradiktornu austrijsku stvarnost u jedan mirni i spokojni svijet. Takvog ga se zapravo sjećaju pisci koji su nadživjeli njegovu propast, zaljubljeni u tu nepomičnu epohu u kojoj se i, kada su događaji prijetili i kada se osjećala potreba za mirom, „moglo (...) sići s vlaka vremena, popeti se na zajednički vlak na zajedničkoj postaji i vratiti se u domovinu.“¹⁷ I zaista se taj osjećaj izgubljenosti zbog uništenog osjećaja pouzdane sigurnosti i zbog izgubljene hijerarhije vrijednosti, primjećuje na stranicama suvremenika koji evociraju Kakaniju, čiji je raspad, čini se, preokrenuo njihove živote i njihove osjećaje: „Tada, prije velikoga rata, (...) nije još bilo svejedno živi li netko ili je umro. Ako je netko bio izbrisan iz povorke smrtnika, nije na njegovo mjesto odmah dolazio netko drugi, kako bi se zaboravio pokojnik, već je ostajalo prazno mjesto tamo gdje je pokojnik nedostajao (...). Svemu onomu što je raslo

trebalo je puno vremena za rast, a svemu onomu što je prolazilo trebalo je puno vremena da bude zaboravljeno (...); živjelo se u vremenu uspomena, kao što se danas živi od sposobnosti da se brzo i potpuno zaboravi.“¹⁸

Teme i motivi modernog evociranja carstva ne rađaju se, dakle, s njihovim modernim autorima, već se nadovezuju na jednu zasebnu tradiciju. Štoviše, kod suvremenih autora koji u svojim djelima prizivaju u sjećanje ambijent i humanizam carskokraljevske monarhije, stari aspekti mita dobivaju veću važnost, jasniji su i naglašeniji, pa se upravo u tim novijim djelima može bolje uočiti dugotrajan napor carstva da prikrije i idealizira vlastitu stvarnost. Ono što se ranije patetično propovijedalo i što se brkalo sa stvarnom realnošću habsburškog sistema, sada se pojavljuje u obličju jasnog i transparentnog lica mita, maštovite i sentimentalne vizije, ponavljajući tek kroz sjećanja i izvlačenja iz zaborava prošlosti ona priželjkivanja i promjene koje su se potom projicirale na ondašnju, prilično drugačiju, suvremenu realnost. Dezorijentirani u novom kaotičnom svijetu izniklom na ruševinama 1918., austrijski intelektualci uhvatili su se za idealiziranu i očaravajuću habsburšku tradiciju, prihvaćajući, ili barem podnoseći, mitovanje koje otuđuje povijesnu stvarnost koja je bila karakteristična za epohu Franje Josipa.

Za Franza Werfela, kozmopolitskog Židova, i za *Weltfreunda*,¹⁹ carstvo je figuriralo poput nadnacionalne države, poput „Velike Švicarske,“ uljučene i harmonične, poput pitoresknog i uklopljenog mozaika koji je ujedinjavao „Tirolske Alpe, jezera Salzkammergut, blage horizonte Bohemije, divlje visoravni Krasa, široke ulice u cvatu Jadrana, palače Beča, crkve Salzburga, tornjeve Praga“²⁰ (...), široke nizine Puszte (...), visoke pašnjake Karpata i nizine Dunava, sa svim ljepotama njegova riječnog zaljeva, s njegovim divljim prerijama bogatim pticama i velikim otocima gusto naseljenima na njegovom pritoku Tisi.“²¹ To je najsugestivnija bilješka koja obiluje srednjoeuropskim šarmom, bilješka koja uvijek s posebnim slavenskim mirisom prati evociranje carstva, no još je važnije političko-vjersko značenje koje je Werfel pripisivao habsburškom društvu. Carstvo mu se činilo kraljevstvom utemeljenim na „tragu jedne nadmoćne ideje“ i ideološki ga je suprotstavljao „nacionalnim državama koje su u svojim intimnim suštinama demonska jedinstva, poput svega onoga što je demonsko i idolopokloničko, one su podobno „dinamične,“ prijeteće i one kojima se prijeti.“²² Nadnacionalni ideal, koji se izražavao još u očinskim i strogim počecima proglasa Franje Josipa, *An Meine Völker* [op.ur.], bio je ideološki temelj dunavske monarhije, njezin duhovni i propagandni oslonac u borbi protiv modernog buđenja nacionalnih snaga; bio je, zapravo, oružje u borbi Habsburgovaca protiv povijesti. Za Werfela, koji je pisao u jednoj Europi već potresenoj nacizmom, taj srednjovjekovni i feudalni univerzalizam transformira se u jedno moderno europsko društvo, u jedno harmonično nadvladavanje nacionalnih različitosti. Habsburški imperij tražio je da njegov podređeni „ne bude samo Nijemac, Rusin, Poljak, već nešto više, nešto iznad toga;“²³ tražio je „istinski i pravi sacrificium nationis,“²⁴ „odricanje od ugodne afirmacije sebe samih, odricanje od uzbudljivog prepuštanja instinktima vlastite krvi,“²⁵ zbog čega se čovjek „preobražava, iz Nijemca ili Čeha što je bio, (...) u Austrijanca.“²⁶

Različite povijesne komponente pridonijele su stvaranju mita: njemačko-srednjoeuropsko djelovanje habsburškog carstva, kulturološkog kolonizatora

istočne Europe (dovoljno je znati da bez njega pisci poput Rilkea i Kafke ne bi pripadali njemačkoj književnosti), i iskrena, ali u suštini hirovita želja za nadnacionalnom harmonijom. I Thomas Mann je osjetio šarm i značaj onoga što se događalo: „...kada bi stari gospodin običavao reći ‚Moji narodi‘, tada sam ponekad pomislio da nasljednik i nastavljač Svetog Rimskog Carstva Njemačke Nacije nije pruska Njemačka, već Austrija.“¹⁷ No Werfelovoj egzaltaciji posebice pridonosi staro političko otuđenje religijskog tipa, paternalistički mit naroda suprotstavljen modernoj stvarnosti nacija nastalih Francuskom revolucijom. Tako je gospodin von Trotta, slovenski barun iz Sipolja, mislio da „mogu postojati mnogi narodi, ali ne i nacije. A još su i stizale različite, jedva razumljive naredbe i odluke iz ureda vladara koje su se odnosile na mirno postupanje s ‚nacionalnim manjinama‘, što je jedna od onih riječi koje je gospodin von Trotta najdublje mrzio. Jer, u skladu s njegovim idejama ‚nacionalne manjine‘ nisu bile ništa drugo već najbrojnije zajednice ‚prevratničkih pojedinaca‘.“¹⁸

Jednako je mitizirana i obrana voljenih transformiranih vrijednosti. Za Werfela je kohezivni element carstva bila „statična, mudra i veličanstvena sposobnost koja se manifestirala kao maestralna sposobnost odgađanja rješenja, izbjegavanja i umanjivanja sukoba. Ta nepomičnost u nepristojnom jeziku Austrijanca okarakterizirana je kao klasični koncept *fortwursteln*“¹⁹ „²⁰ Retrogradna statičnost bila je tako prikrivena i objašnjena nekim dubljim značenjem, uzdiže se do manifestacije superiorne mudrosti: ograničavanja i mane postaju zasluge i vrline. Spora nesposobnost postaje grandiozna statičnost te od uzroka postaje lijek za labilnu političku situaciju; a što se Werfela tiče ta inertnost proizlazi iz spoznaje da je „svaki korak, pa i onaj najmanji, bio korak u ponor.“²¹ Bez sumnje, budući da je takvo bilo stanje stvari i struktura habsburškog sistema, svaka se akcija mogla preokrenuti protiv te ravnoteže i bila bi početak raspada. Mitološki i prividni aspekt tih tvrdnji sastoji se, dakle, ne u izobličavanju povijesne stvarnosti, već u prihvaćanju negativnog stanja kao idealnog dobra, u uživljavanju u poziciju apsolutne obrane takvoga stanja bez želje da se ono promijeni. U tom smislu Werfelovo strastveno uzdizanje uključuje jednu povijesnu činjenicu, statičnu i obrambenu taktiku dunavske monarhije; budući je ona zaista bila vođena, kako je govorio Musil, „pažljivo, diskretno i vješto tako da se oprezno otupi svaki trn.“²² Iz takvoga se stanja spontano formirao cijeli jedan stil života, obrambeni stav temeljen na suzdržanosti i odmjerivosti, jedan miran ritam koji je život skandirao kontrolirajući oprezno osjećaje i čuvajući „bezobzirnu suzdržanost;“²³ iz toga je proizlazilo „nadilažnje bilo kakve osobnosti“²⁴ te dobronamjerno ozračje „bliske nedodirljivosti.“²⁵

To jest: „Ponašalo se u toj zemlji, a ponekad i do krajnjih granica strasti i njezinih posljedica, uvijek suprotno od onoga što se mislilo, ili se pak mislilo na jedan način, a ponašalo se na drugi (...). Dogodilo se da..., običavalo se govoriti u Kakaniji, pa su u drugim mjestima vjerovali da se tamo dogodio neki čudesan događaj, no bio je to tek dobronamjerni izraz zbog kojega su se događaji i udarci sudbine činili lagani poput perca i misli.“²⁶

Bila je to obrana od navale osjećaja koji su se, tako nepoželjni, no snažni, čuvali tek u srcu kako ne bi poremetili metodičku strogoću svakodnevnih navika

i pretvarali se tek u nekakvo puko poštivanje birokratskog reda, kao na primjer, kada bi se mladi Carl Joseph von Trotta, polaznik Weisskirchenske kadetske škole jahanja u Moravskoj, vraćao kući za praznike. „Kada je dolazio uvijek je bila nedjelja. To se događalo prema volji njegova oca, kotarskog kapetana Franje Trotta, baruna iz Sipolja. Kojega god dana bi započeli ljetni praznici u institutu, u kući bi oni uvijek započeli u subotu. (...) Točno deset minuta prije devet, četvrt sata nakon prve mise, mladić bi se pojavio pred vratima svoga oca, u nedjeljnoj uniformi. Pet minuta prije devet, Jacques bi, u svojoj sivoj odori, silazio stepenicama i govorio: „Mladi gospodine, gospodin otac upravo dolazi.“ Carl Joseph popravljao bi još jednom svoj mundir, namještao teški pojas na mjesto, uzimao bi kapu u ruku i snažno je, kako je to bilo propisano, upro o bokove. Otac je stizao, sin bi lupnuo petama, a stara bi tiha kuća odjekivala (...). Otac je ulazio kroz vrata, Carl Joseph ga je slijedio. „Raskomoti se!“ rekao bi nakon nekog vremena kotarski kapetan. Tek tada bi se Carl Joseph približio robusnoj fotelji s visokim naslonom od crvenog pliša i sjedao nasuprot ocu, strogo privučenih koljena, a na njima kapa i bijele rukavice. Kroz malo razgrnute zelene persijane, slabe zrake sunca padale su na tamnocrveni tepih. Muha je zujala, zidni sat započeo bi odbrojavati svoje udarce. Kada bi eho devet pozlaćenih udaraca utihnulo, kotarski kapetan bi započeo: „Što radi gospodin pukovnik Marek?“ „Hvala, tata, dobro je!“ (...) „Pričaj dalje!“ (...). To je bio znak za početak intimnosti. Carl Joseph odlagao bi svoju kapu i rukavice na mali pisači stolić, ustajao bi i započeo prepričavati događaje tijekom prošle godine. Stari je odobravao. Iznenada bi rekao: „Baš si fakin, sine moj! Zaista se mijenjaš! Jesi se možda zaljubio?“ (...) No odjednom bi zapitao: „Što je to podređenost?“ „Podređenost, deklamirao je Carl Joseph, je bezuvjetna poslušnost koju svaki podređeni duguje svojem starješini i svaki niži...“ „Stop!“, zaustavljao ga je otac i ispravljao, „kao što svaki podređeni nadređenom...“ (...). Otkucavalo je dvanaest.“²⁷

To je transpozicija birokratskog mentaliteta na nivo osjećaja i navika. Figura činovnika u sebi uključuje bit carstva, njegove metode vladanja i statične vrijednosti, općeljekovita politika protiv nezaustavljive prijetnje vremena i centrifugalnog komešanja. Smisao za red i hijerarhiju, odbojnost prema svakom titanizmu i odricanje od bilo kakve istinske promjene sublimirali su se u liku činovnika kojega nalazimo u cjelokupnoj austrijskoj književnosti, od Grillparzera do Musila, to je glas koji progovara i u liku gospodina von Trotta, „birokratski, spor i pomalo nazalni.“²⁸ Politička statičnost koja je srž takvoga lika prepoznaje se u ljudskim nijansama: u zreloj dobi, koja je najdraže godište likova u austrijskoj književnosti, u metodičkoj i skrupuloznoj sitničavosti, u žrtvovanju, gotovo religioznom, vlastite osobnosti u ime formalnog reda. Najdraži lik austrijske književnosti je vrijedni i postariji činovnik neke pisarnice i vlastitoga života, posvećen zaustavljanju divljih vjetrova pomoću spajalica uredskih papira. Tako Dodererov Julius Zihal, činovnik u mirovini koji provodi sate svoje mirovine promatrajući sa prozora svaku večer nekoliko žena kako se svlače u kući nasuprot njegove, daje smisao svojem novom životu, brižno bilježeći: „Prozor I nasuprot, 10 sati, pamtiti kao zamašnu; nasuprot prozoru II, sati 10,10 otprilike; zamašna. Prozor III, dolje desno, sati 10,15, j. z. (jako zamašna); prozor II, šumska vila, najzamašnija, s pravom prednosti, gotovo u isto vrijeme. Procjena od oka.“²⁹

Na temu birokracije direktno se nadovezuje mit o Franji Josipu, toliko prisutan kod pisaca vezanih uz svijet *k.u.k.* Izgubljen u vremenu i svjestan skoroga kraja, zatvoren u svojoj samoći poput staroga hrasta izudaranoga godinama i gorčinama, čini se da car utjelovljuje, za one koji ga evociraju, herojsku *mediocritas*. Prema Werfelu on je posvećen „pragmatici službovanja (...) prisilivši se na bezosobnost, na red i na pravilo,“³⁰ suprotstavio se egzibicionističkoj individualnosti epohe s odmjerenom suzdržanošću koja mu je branila izreći, prilikom neke umjetničke izložbe ili kazališne večeri, vlastito mišljenje. Tako je nastala često citirana fraza u humorističnim časopisima: „Bilo je jako lijepo. Jako mi je bilo drago.“³¹ U romanu Josepha Rotha portret Franje Josipa, hladnih porculanskih plavih očiju, gustih obrva i razdijeljene brade, pojavljuje se poput opsesivnog leitmotiva, on visi na zidovima obiteljskih domova, škola, crkava, kasarna i bordela, pronoseći najavu ponosne dekadencije, a sam je car beživotan lik, trom i ukočen, pregažen vremenom, onaj koji brka godine i događaje svoga dugačkog kraljevanja i ne sjeća se je li ono bio djed ili otac ili nećak van Trottovih koji će mu spasiti život u Solferinu. Osim toga, već sam njegov lik bio je amblem carstva, amblem koji se ponavljao tisuću puta. „Ulice su bile preplavljene brojnim Franjo Josipima. Posvuda u uredima moglo se vidjeti poznato i nedodirljivo lice, s razdijeljenom bijelom bradom. Čak su vratari na grandioznim ulaznim vratima palača nosili takvu istu masku.“³²

Treći osnovni motiv mita, nakon onog nadnacionalnog i birokratskog je hedonizam, senzualni i pun užitaka. „Bilo je sjajno živjeti u tom gradu spremnom (...) da se velikodušno žrtvuje (...), Beč je bio, svi to znaju, jedan veseli grad (...). U tom se je gradu postajalo sladokuscem u kulinarskom smislu i jako se zaokupljalo dobrim vinom, pjenušavim pivom, ukusnim kolačima i tortama, postajalo se je pretencioznim i u drugim, još finijim, ugodama. U Beču je stvaranje glazbe, ples, gluma, profinjeno i ljubazno ponašanje činilo pravu umjetnost.“³³ To je mit o valcerima i radosti življenja, o pjenušavoj senzualnosti i bezbrižnom razmišljanju; mit o tzv. *kellerinama* i zlobnim gospodama, mit o dražesnim ljubavnim avanturama. Vino iz Grinzinga, tihe kavane i nježne Mitzi iz *Bierstuben* čine viziju jedne blažene zemlje, jednog slatkog i poganskog zemaljskog raja. Otmjene kurtizane iz stare praške kuće zadovoljstva svjedoče ozarenom hedonizmu te radosne i vesele epohe, a zatvaranje takvih lokala, prema Werfelu, simbolizira kraj jednog lijepog, profinjenog perioda civilizacije. Tu je i mit o lijepom plavom Dunavu, o *Wiener Blutu*, iznikao, kao što ćemo vidjeti, iz posebne kulturološke klime i uslijed određenih povijesno-socioloških razloga. Čovjek iz vremena tog epikureizma koji nestaje, vjerovao je „da je novac vrijeme (...) nije želio iskoristiti vrijeme da bi zaradio novac, već zaraditi novac da bi iskoristio vrijeme. Jer u vremenu koje mu je bilo dodijeljeno za život nalazila su se jedina dobra njegova siromaštva: gledati, slušati, mirisati, kušati, dodirnuti, misliti i osjećati, voljeti.“³⁴ Senzualno prepuštanje tako je postalo dragim i sretnim simbolom izgubljenog veselja.

Tako se oblikovao austrougarski svijet u sjećanju i opisima pisaca prognanika, onih koji su se nakon raspada 1918. našli bez domovine. Naravno, habsburški imperij se prikazuje u njihovim djelima na vrlo različite načine, od onog Werfelovog bezuvjetnog uzdizanja do ironije Musila, za kojeg nam se čini da

se zabavlja, okrutan čak i prema samom sebi, kada razbija naciju i podruguje se njezinoj površnosti.

Uspomena na staro carstvo zaista je vrlo važna, prisutna i cvijeta kod brojnih manje važnih pisaca, od Friedricha Schreyvogla i Felixa Brauna, od Ginzkeya do Mella, od Lernet-Holenia do Wildgansa. Još od Andrijanovih eseja pa do sjećanja Mirka Jelušića, pjesnici i esejisti nastojali su shvatiti njihov dojučerašnji svijet pa su mitizirali njegove karakteristike, izgubljeni u novoj društvenoj stvarnosti. U maloj poslijeratnoj Austriji nastojala se, naime, ponovno pronaći izgubljena vrijednost i cilj te umjesto da se gledalo na budućnost, gledalo se na habsburšku prošlost: veliki povjesničar kao što je Heinrich von Srbik tražio je u srednjoeuropskoj ravnoteži i misiji Kakanije model buduće Europe.³⁵

Mit o današnjici, dakle. No, kako bilo, on nije nastao danas, kao sentimentalni bijeg u nestali svijet, već se izravno nadovezuje na stoljetnu habsburšku tradiciju iskrivljavanja stvarnosti. Razlozi njegova nastanka, premda ne tako jasno određeni, vuku zapravo u daleku prošlost, u prve godine devetnaestoga stoljeća, kada je carstvo još bilo velika sila, ali se kretalo prema propasti te se sve više naslućivao kraj koji se približavao.

Naše istraživanje želi pokazati kako se došlo do ove posljednje faze mita, želi slijediti povijesnu parabolu njegovih tema i shvatiti političke i povijesne razloge koji su ih uzrokovali; ispitati njegove odnose sa stvarnom povijesnom realnošću i njegov otklon od nje te objasniti u dijalektici njegova postojanja poetsku sklonost samoga mita, njegovu sposobnost da se pretoči u poeziju. Susret ljudi i stvari, iz povijesne stvarnosti i njezine transfiguracije, nesvjesne ili svjesne: upravo takvim će se pokazati razvoj habsburškog mita. Kroz razvoj koji je vezan dvostrukom niti za povijest carstva, i koji se može shvatiti samo ako ga se povezuje i gleda u uskom odnosu s austrougarskim životom, kao što je, u obrnutom smjeru, važno voditi računa o mitovanju kako bi se shvatilo posljednje stoljeće habsburške povijesti, „one neshvaćene i već nestale nacije koja je u toliko stvari bila nedovoljno cijenjeni model,“ gdje je, „postojala i brzina, ali ne prevelika,“ one zemlje „bijelih i širokih ulica, ugodnih za rute pješačenja i za kola kočija, ulica koje su se širile u svim smjerovima poput kanala, utvrđenim redom, poput traka onih svijetlih podstava koje su se upotrebljavale za izradu uniformi, a koje su opasale provincije u administracijski papirnati zagrljaj.“ Ta zemlja u kojoj „su se nalazila slovačka sela u kojima je dim izlazio iz dimnjaka kao iz nosnica jednog plosnatog nosa,“ gdje su se „genij i inicijativni duh osoba koje nisu bile za to autorizirane od strane onih visokog porijekla ili državnim obvezom, tumačili kao nepristojnost i umišljenost,“ gdje se „genija uvijek brkalo s glupanom, ali nikada se nije, kako se to drugdje događalo, brkalo glupana s genijem.“ To carstvo koje je „prema ustavu bila slobodna država, ali je imala klerikalnu vladu,“ u kojoj je „postojao Parlament koji je toliko pretjerano iskorištavao svoju slobodu da se mislilo da je uvijek zatvoren.“

Naposlijetku, zemlja koja je „premda mnoge stvari upućuju na suprotno (...), možda zemlja genija; pa je vjerojatno to bio razlog njezine propasti.“³⁶

Naš je zadatak proučiti mit o zemlji genija i svega onoga što upućuje na suprotno.

GENEZA HABSBURŠKOG MITA

I. PODRIJETLO MITA I NJEGOVA POLITIČKA FUNKCIJA

Ovaj proces mitovanja konkretne povijesne realnosti počinje u prvim godinama devetnaestoga stoljeća. Radi se o jednom svijetu i o jednoj civilizaciji te o njezinoj transfiguraciji vezanih uz Habsburgovce rasplesanog Bečkog kongresa, uz *Metternicherei*³⁷ dvostruke carskokraljevske monarhije;³⁸ vezanih, dakle, uz posljednji čin stoljetne habsburške povijesti koja već ima definiranu vlastitu fizionomiju u odnosu na one Habsburgovce iz doba švicarskih ratova i ljetopisa Karla v., iz zlatnog doba Protureformacije i kompliciranih događaja oko Pragmatičke sankcije. Takva je prošlost, unatoč svim nastojanjima eminentnih povjesničara poput von Srbika, koji su se trudili dokazati „jedinstvo“ tijekom austrijske povijesti,³⁹ tek pretpovijest u odnosu na mit o „Kakaniji“ i njezinom zaudaranju na loj, njezinim vojnicima na nogama, svećenicima na koljenima i činovnicima koji sjede⁴⁰ i njezinim pjenušavim valzerima; takva prošlost postaje „kakanijaska“⁴¹ samo u evociranju koje preobražava, a koje potom nalazimo u mitu o epohi koja dolazi i koja je upravo tema našeg istraživanja. Što je tako daleko kao što su razdijeljena brada Franje Josipa te zagasiti sjaj sunca Karla v. koje nikada nije zašlo? Tako će i Rudolf, mitski osnivač dinastije koja je pobijedila Otakara, a čiji je konj ponio ostatke Našega Gospodina, postati „Austrijanac“ i to zaista onaj „habsburški“, u Grillparzerovoj mašti ili u dosadnom spjevu Ladislava Pyrkerera.⁴²

Ako bi se željelo utvrditi preciznu početnu točku, neki točan datum nastanka mita, datum koji bi bio presudan pri utvrđivanju nekog prijelomnog trenutka u povijesnim događajima, a koji bi ih objasnio, bila bi to godina 1806., kada Franjo II., car Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti, postaje Franjo I., car Austrije.⁴³ Takav rodni list odmah navodi na karakter surogatnog rješenja, na karakter jeseni koji će od samoga početka obilježiti ovaj mit. Upravo će se tada Habsburgovci, koji su ratovima osamnaestog stoljeća i onim napoleonskim, isključeni iz prevlasti, pa i onda kada će od 1815. do 1850. Austrija dominirati njemačkim događajima, činit će to kao vanjska sila, a ne kao unutarnja snaga; upravo tada će se Habsburgovci okrenuti pronalaženju nekog drugog načina života i nekog drugog razloga kako bi se monarhija povezala i opstala. Upravo se tada rađa ideal nadnacionalnog carstva, „Velike Švicarske“, „mojih naroda“, dinastički obvezatnih vrhovnom ocu; ideal naroda, kako se brižno govorilo, tj. rasa i etničkih grupa, a ne pojedinačnih nacija. Rađa se tako mit narodne monarhije i to na posve različit pojam od onog koji se mogao odnositi na napor prosvjetiteljskog apsolutizma da učvrsti istinske poveznice između snaga države i to u tradicionalističkom i „pučkom“ smislu dobroćudnih i sentimentalnih veza. Tada takva ideja, koja će odrediti na izravan način austrougarsku atmosferu i *Gemüt*, nije u stvari drugo već surogat onih vitalnih snaga koje su Austriji bile zanijekane, a koje su međutim osnažile druge države, poput Pruske; to je tek nesigurni pokušaj da se iz takve situacije, u stvari, izvuku razlozi koji bi je opravdali i da bi se mitovanjem njezine slabosti pretvorile u njezine ideale. To je ono što će Werfel nazvati „pravim kraljevstvom“,⁴⁴ „pokušajem da se na zemlji ustoliči kraljevstvo Božje“,⁴⁵

suprotstavljeno „demonским nacionalnim snagama“,⁴⁶ tako da će odstupanje od prijestolja Franje I. biti „očajnički pokušaj da se spasi velika ideja jedinstva naroda, povlačenje, usredotočenje na najsnažniju poziciju“,⁴⁷ a povijesno je to mit koji prikriva nedostatak dinamičnog, državnog centra. Srednjoeuropski ideal, koji čini možda bit habsburške civilizacije i njezinu najistaknutiju karakteristiku, sam zapravo nije konstanta cijele austrijske povijesti, kako se čini da von Srbik želi podrazumijevati,⁴⁸ već je posljedica problematične situacije, onako kako je vidi Carlo Antoni: „Ideja Srednje Europe podrazumijeva borbe između nacija, to je izmišljena formula kako bi se nadvladale protuteze koje su se pojavile u devetnaestom stoljeću.“⁴⁹ Sam von Srbik zatim, kada uzdiže univerzalizam Karla VI., Eugena Savojskog i Marije Terezije, naglašava njegov izuzetno njemački ton; sam univerzalizam daleko je od onog austrijskog imperija u kojem su, kako se govorilo pomalo bizantirajući, pravi Austrijanci bili Česi, Hrvati i tako dalje, a ne sami Nijemci... A drugi povjesničar kojem je austrijski mit u srcu, Lorenz, priznaje kontradikciju „in adiecto“ koja je prisutna u ondašnjoj austrijskoj situaciji, koja nije dopuštala nekakvo rješenje u smislu onoga moderno-liberalnog,⁵⁰ a zbog koje se habsburška ideja čini poput neizbježnog kompromisa (ova riječ, kompromis, čini leitmotiv cijele povijesti i duše *k.u.k.*,⁵¹ bez prava na izbor).

Pa ipak, koliko god se politički činio neživotnim, možda baš zbog dekadentnog *Stimmunga* koji ga karakterizira još od njegova nastanka, ovaj nadnacionalni mit bit će za poeziju plodno tlo, pridonijet će stvaranju one vremešne, zastarjele i ponosite atmosfere, one odmjerene i otmjene dekadentne klime iz koje će, kako ćemo vidjeti, niknuti ocharavajuća književnost: kao da taj svijet koji se raspada nudi plodno ozračje za jedno fino, nježno i odmjereno razumijevanje čovjeka. Onaj univerzalizam koji von Srbik pripisuje ideji austrijske države, u suprotnosti sa sebičnim pruskim *Willensstaatom*, neće zapravo nikada biti politička vrijednost, već štoviše *oikumen*, estetički govoreći, srednjoeuropski lirični i sentimentalni pogled.

To je i epoha u kojoj suživljuje birokratski ideal, tako tipičan za Austriju kakvu poznajemo: ne radi se više o prosvjetiteljskoj želji da se obnovi država, već o sistemu brižne zapuštenosti, koji je ujedno i sumnjičav i oprezan u odnosu na zakon, budući da je samo tako uređena i mudra pravda mogla ponuditi mirnu sigurnost u koju mogu vjerovati oni podređeni u carstvu, kao i lijena statičnost koja izbjegava bilo koju izvršnu reformu ili ustav – te bezbožne riječi stoljeća prosvjetiteljstva, koje su mogle fatalno pokrenuti društvene snage, dinamične težnje za obnovom pa i uroditi klicama raspada.⁵² U idealnom se činovniku utjelovljuje tipična austrijska mediocritas, u njezinim ograničenjima, skromne naravi, plašljiva i izraženog pedantnog dostojanstva; to je tema iz koje će se razviti jedna od najtipičnijih galerija habsburških likova, nezaboravni i najčovječniji *treue Diener*,⁵³ od Grillparzerovog Bank bana do Musilovog načelnika Tuzzija, sve do Dodererovog uredskog savjetnika Juliusa Zihala. Taj ključni lik postat će simbolom one „grandiozne statičnosti“ koja će kraljevati carstvom, onog ponašanja koje čine bizantinska nesposobnost i besprijekorna otmjenost.

Precizniju fizionomiju poprima i mit o zabavi i o „feačanskom“, veselom hedonizmu,⁵⁴ zaboravljenom veselju i bezbrižnosti prožetima melankolijom, a koji su zapravo zamjena za nedostatak odgovornosti i političkog sudjelovanja; sve ono,

naime, što će Beč učiniti *Kapua der Geister*⁵⁵ cijeloga devetnaestoga stoljeća sve do *belle époque*, uključujući njegov šarm i ograničenja jednog pokleknutog svijeta, ali samo u okvirima individualnog života, njegovu radost i mogućnost raspada; to je onaj svijet u kojem se uvijek vrti kopun na roštilju i koji će učiniti da mnogi, pijani i ponosni, prepušteni veselju u sjeni Svetog Stjepana poviču: „Ja nur ein Kaiserstadt! Ja nur ein Wien!“⁵⁶ Ovo zadovoljstvo življenja širi se od epikurejskog i smirenog kućnog raspoloženja Biedermeiera sve do kavana i epohalnih plesova opereta, ukazujući na konstantu austrijskog ljudskog i umjetničkog temperamenta.⁵⁷

Naravno da taj estetski i senzualni život predstavlja zajedno s birokratskim strojem, konstituirajući element austrougarskog života, kojem je nedostajala upravo povijesno-politička kultura, „poveznica, povijesna i filozofska misao.“⁵⁸

Istraživanje književnih tekstova potvrđuje da se tijekom tog niza godina formirala takva fizionomija, u početku u svojim indirektnim i nepromišljenim aspektima, a zatim, malo po malo, oblikujući se sve preciznije i postajući sebe sama svjesna. Naravno da se i prelistavanjem književnosti prethodnih stoljeća mogu pronaći motivi, teme u kojima se čini da se mogu prepoznati srodni tonovi, naslućivanje tolikog broja budućih stranica. Nije li već Rudolf II., *stiller Kaiser*, koji će u Grillparzerovoj drami postati simbolom tragične carske austrijske situacije, osjetio i definirao najtipičniju i fatalnu karakteristiku Habsburgovaca, mediokritet, kada je govorio: „evo prokletstva naše plemenite kuće: nesigurni težiti polovičnim mjerama i rješenjima u polovičnom djelovanju.“⁵⁹ Što se tiče književnih svjedočanstava pak, radi se o vanjskim afinitetima, predodređenima metapovijesnim konstantama kao što mogu biti vječna nadahnutost domoljubnim pejzažom, ili vječna pohvala princu koji sretno vlada; vanjski dakle afiniteti, budući da nedostaje zajednički duhovni materijal, nedostaje zajednička ljudska i povijesna podloga koja im jedina može dati smisao.⁶⁰

II. DOBA MARIJE TEREZIJE I FRANJE JOSIPA I NJEGOVA KULTURA

I najveća figura austrijske povijesti, Marija Terezija, postat će simbol par excellence *Austriazität!* u sjećanjima kasnijih generacija, koje će međutim živjeti u jednoj sasvim drugačijoj atmosferi, u onoj reakcionarnoj „dobroga“ Franje I. ili u onoj „grandiozno statičnoj“ Franje Josipa i koje će, u njihovim patriotskim i pedagoškim uspomena na veliku caricu, naružiti njezin dinamičan lik ukočivši ga na portretima obješenima u školskim dvoranama, prikazanima na nekom od nepomičnih medaljona pljesnive habsburške galerije, odakle će se školarcima *Humanitätsklasse Schottengymnasiuma* širiti miris ustajalosti koja je odavala vrline gospodske tišine, aristokratske suzdržanosti i herojske ljubavi duhovnih mjera i simetrija, ali sigurno ne i mušku žestinu vladarice koja je izazvala na dvoboj Fridrika II. Osim toga važno je da se Werfel, pjesnik habsburškog mita i njegova zalaska, jedva dotaknuo Marije Terezije, kao i „ostalih figura superiornih prosjeku,“⁶¹ u osnovi dalekih po duši i značaju od one koja je, međutim, simbol za „prosječnu osobnost,“ ali koja je posjeduje „odmjerenost“⁶² tj. od Franje Josipa. Naravno, „dobročudnoj monarhiji“ Marije Terezije i njezinim reformama (kao i onima Franje II.) duguju se mnoge strukture države koje su konstituirale snagu i

kompaktnost monarhije sve do njezinog posljednjeg perioda i učinile je, s obzirom na pojedine građanske i društvene uspjehe (npr, obaveznom školovanju), unatoč njezinom apsolutizmu, naprednijom državom od nekih drugih „slobodnih“ nacija. Ton koji prevladava u dobroćudnoj monarhiji Marije Terezije je ton prosvjetiteljskog apsolutizma, reformacijske prosvjetiteljske želje, i time je ona daleko od tipičnog habsburškog *fortwurstelna*.

A Josip II., ma kakve god mogle biti posljedice njegove politike za vremena koja dolaze, predstavlja svojom naklonošću prema germanizaciji, prijazirom prema tradiciji i suzdržanoj opreznosti, najobuhvatniju i apsolutnu antitezu habsburškog sistema i njegovog mediokriteta, neobuzdanu nadu da se svijet može odjednom promijeniti; predstavlja naime sve ono što se može podrazumijevati pridjevom „radikalni,“ riječ koja se, sjećaju se još neki stari, nije smjela izgovoriti u *k.u.k.* monarhiji čak ni ako se mislilo tek na njegovu kostobolje ili pak na preuređenje neke plesne dvorane. Time se ne želi negirati ili umanjiti duboki značaj koji su dvoje vladara imali u austrijskoj povijesti, već se nastoji razlikovati nijansa, pa i više, koja je drugačija od njihove uloge u odnosu ne posljednje poglavlje habsburških događaja.

Simptomatična je, uostalom, prešutna neodlučnost kojom će se, vidjet ćemo, kasnije generacije i pisci sjećati Josipa II. te nije slučajno njegov lik više cvjetao na njemačkom nego austrijskom tlu: mislimo na Bertholda Auerbacha, pjesnika *Crne šume* i na njegove *Pisane spomenike cara Josipa*, napisane između 1845. i 1848. u poznatoj zbirci *Kum*.⁶³ Iz Auerbachovih malih priča izlazi na vidjelo mit Josipa II. kao cara koji ne spava, prijatelja naroda u smislu njegove neumorne aktivnosti, koji dolazi i u najsiromašniju kuću kako bi otkrio razbijene cigle i zamijenio ih. Čitajući te priče priziva se u sjećanje prije lik Petra Velikog u drvodjeljskoj radionici ili Fridrika II., nego cara Franje kako prolazi Bečom s izrazom licemjerne blagosti ili poput starog gospodina iz Schönbrunna kako sjedi u svojoj kočiji, usred mnoštva ljudi, prolazeći ulicom koja vodi prema Prateru.⁶⁴

Dovoljno je pomisliti na dominantnu figuru iz kulture doba Marije Terezije i Franje Josipa, na velikog prosvjetitelja Josefa von Sonnenfelsa, pa da primijetimo koliko je bečka kulturna atmosfera tih godina bila različita od one iz vremena koje slijedi. Ekonomist, reformator kaznenog prava u liberalnom smislu, kritičar i kazališni cenzor, državni savjetnik, rektor Sveučilišta u Beču i predsjednik Akademije likovnih umjetnosti, Sonnenfels (1733.-1817.) bio je vodeći lik bečke kulture doba Marije Terezije i Franje Josipa. Čini se da ga već njegov racionalni ukus u vezi kazališta (sa svojim *Briefe über die Wienerische Schaubühne*)⁶⁵ pokušao je uvesti strog i rigidan ukus, koji ga je doveo do toga da 1768. kao kazališni cenzor zabrani improvizirane komedije) i njegova polemika protiv uporabe torture isključuju iz bilo kakvog koloriteta lokalne bečke atmosfere te ga čine građaninom prosvjetiteljske europske republike. U stvari, ono što nas se doima kada čitamo Sonnenfelsova djela iz područja politike i kulture, koja su najznačajnija da bi se shvatio ton toga doba, je njihova, upravo apsolutna, neovisnost od bilo kakve lokalne pozadine ili pretpostavke. Dobiva se dojam da je te stranice mogao napisati bilo koji drugi europski prosvjetitelj, francuski ili talijanski, a da se ne razlikuju previše. Dovoljno ih je usporediti sa stranicama napisanima četrdesetak godina kasnije koje su toliko intelektualno slabije, onima baruna Hormayra, „austrijskog

patriota“ (tako je Sonnenfels potpisao jedno svoje djelo)⁶⁶ pa će se vidjeti koliko ove posljednje nose nepogrešivi pečat Metternichove Austrije, Austrije Andree Hofera i prvih valcera Josefa Lannera, za razliku od onih prvo spomenutih, gotovo bezličnih. Domovina o kojoj govori Sonnenfels u svom *Über die Liebe des Vaterlandes* (Beč 1771.) ne izaziva u mislima ni blijeđu predodžbu onog bojažljivog i pobožnog patriotizma koji će opteretiti veliki dio austrijske književnosti, pa čak i neke Stifterove stranice, pa se takav patriotizam teško može i zamisliti. Domovina je ovdje država, država obrazac, monarhija koja je dragocjena zlatna sredina između nepravedne oligarhije i Verwirrungove demokracije,⁶⁷ ona je neka, bilo koja, europska prosvijećena i apsolutna država pa je čak i sam Goethe to djelo oštro kritizirao zbog njegove općenitosti. Možda se može tek prepoznati utjecaj bečkog veselja u poticanju na organiziranje zabava, veselih okupljanja i susreta s prijateljima kao izvora ljubavi prema domovini.⁶⁸ Tako i nadgrobno slovo Mariji Tereziji⁶⁹ nabraja zasluge kao bilo kojem velikom vladaru iz osamnaestog stoljeća, a tek možda opis njezina revnog zalaganja sve do posljednjeg trenutka može podsjetiti na njezino neprekidno birokratsko iščitanje i potpisivanje, ono isto koje ritmizira i čitav život Franje Josipa. A *Umijeće dobrog vladanja*⁷⁰ sigurno nije grandiozna ukočenost ili *fortwursteln* careva koji su mislili, poput Grillparzerovog Rudolfa II., da je djelovanje početak uništenja. Samo makijavelističko uzdizanje religije kao višeg državnog obzira,⁷¹ na stranicama koje slijede na temu potrebitosti kontrole države nad crkvom, mogu prizvati licemjernu i odanu prijetvornu ljubaznost kojom se hranio austrougarski cezaropapizam.⁷² Ali radi se međutim o nečem sasvim drugom, o josipovskom i kraljevskom stavu. Za nas su važnije, prije spomenuta, *Razmišljanja austrijskog patriota*, jer u oštroj polemici protiv Francuske revolucije i njezinih „krvavih užasa,“ polemici kojoj se pridružuje obrana prosvjetiteljstva prema suzdržana i umjerena, naslućuje se ona austrijska mediocritas posebice u napadima na jednakost⁷³ i u uzdizanju „pravedne i mudre monarhističke vlade.“⁷⁴ No i dalje smo u prosvjetiteljstvu, u jednoj potpuno drugačijoj klimi od one habsburške atmosfere devetnaestog stoljeća,⁷⁵ u onoj klimi koja je, prema starim povjesničarima književnosti kao što su Nagl i Zeidler, umanjivala austrijsku maštu i optimizam.⁷⁶ Po njima je josipovski duh bio *zerstorender Geist*⁷⁷ unutar kojega nije mogla cvjetati prava i istinska poezija, sputana kao što je bila racionalizmom.⁷⁸

Cjelokupna književnost doba Marije Terezije i Franje Josipa je većim dijelom racionalna, apstraktna i općenita pa i onda kada joj je tema javna pohvala vladara. Ništa tako karakteristično ne odaje *Theresiade* pisca Franza Cristopha von Scheyba (1746.), kao ni sarkastični stihovi Blumauera ili spjevovi Baptista von Alxingera.⁷⁹

Jednaku odsutnost habsburškog tona prikazuju ratni opisi ili ode Michaela Denisa,⁸⁰ prevoditelja jezuita iz Ossiana (1729.-1800.) ili hladna poezija Josefa Franza Ratschkoga,⁸¹ autora satiričkog romana protiv jakobinskih ideja⁸² koji ne izlazi iz okvira polemike koja se vodi u ime racionalizma osamnaestoga stoljeća.

Postoji dakle cijela jedna dugačka nit književnosti, recimo to tako, službene i učene, koja nema nikakve veze s onim što tražimo, književnost koja obuhvaća još dvorske pjesnike sve do publicista, od ljudi iz područja kulture do kazališnih autora, posebice u području drama koje vuku na klasicizam i komedija francuskog

tipa.⁸³ To je književnost koja dopire do praga devetnaestoga stoljeća s *Čarobnom frulom*⁸⁴ Emanuela Schikanedera; djelo koje je, iako ga je uglazbio onaj Mozart koji predstavlja gotovo harmoničnu bit austrijske duše, „ideju Austrije koja je postala glazba,“⁸⁵ „djelo koje predstavlja važan primjer (austrijskog) prosvjetiteljstva.“⁸⁶

III. PROCES MITOVANJA U PUČKOJ KOMEDIJI

Preludiji i anticipacije habsburškog mita, za sada samo u području sfere individualne senzibilnosti i veselog hedonizma, moraju se tražiti u drugom smjeru, u spontanijoj i pučkoj književnosti, u kazališnom cvjetanju *aus dem Stegreif*, tj. u improviziranim komedijama s periferije u kojima se, nadovezujući se na još baroknu tradiciju, počinje polemizirati s ozbiljnim racionalizmom, posebice sa Sonnenfelsom te se stvaraju likovi duhovitih bečkih osobenjaka koji u svom bezazlenom veselju žive poput *Bierstube*. Radi se još o slabim, ali značajnim naznakama. Simbol toga *Wienertuma* je lik *Hanswursta*, vesele maske šiljatoga zelenog šešira i dugih žutih nogavica koja je ušla u Beč sa Josefom Stranitzkyom,⁸⁷ a koja utjelovljuje „debele i dobroćudne Bečane, obožavatelje trpeze.“⁸⁸ Philipp Hafner, pjesnik i pisac, „pravi sin Beča,“⁸⁹ onaj je, koji u nizu komedija, a sve u „znaku lokalnog kolorita Beča djelomice napisane u dijalektu,“⁹⁰ uzdiže lik *Hanswursta* na simbol i amblem *Wiener Bluta*. U svojoj komediji *Reisende Komödianten* iz 1762. napada kazališna tradicionalna pravila koja njegov glavni lik ismijava; u *Mägera, die Fürchterliche Hexe oder das bezauberte Schloss des Herrn von Einhorn*, koja je izvedena 1763. i u *Der Furchtsame*, predstavi izvedenoj u kazalištu Kärntnertor 1764., inzistira na satiri protiv prosvjetitelja.⁹¹

Komedija *Der auf den Parnass versetzte grüne Hut*, Christiana Gottloba Klemma, izvedena 1767. u Kärntnertoru, gotovo nam predstavlja poetiku bečkog *Humora*, u izmaštanoj prepirki između *Hanswursta* i od bijesa zelenog *Momusa* (*Sonnenfelsa*), a koju naposljetku riješi Kritika u korist *Hanswursta*. Radi se tek o naznakama, tek o pokojem naglasku i polaznoj točki; spominje se ljubav prema dražesnim ludostima,⁹² prepuštanje zadovoljstvu života; *Hanswurst* se pojavljuje u mnogim likovima također tipično bečkim, kao što su Kasperl od La Roche koji izgovara promuknuto r, „potamnjenih obrva i lica u boji crvene cigle“⁹³ te seljanin Anton Hasenhut. Sve je vrlo površno, pa i što se tiče veselog aspekta mita, aspekta koji će dugo vrijeme biti jedino obilježje mita, ili barem njegov dominantni aspekt; no još smo prilično daleko od ironične i ujedno zaboravljene svijesti o *Wienertumu* kojom će se odlikovati pisci poput Bäumlerlea i Nestroya. No ipak se radi o početku jedne književne parabole, koja će se razviti sve do karakterističnih likova i operetnog *Gemüta*. Štoviše, stvara se dojam da je za formiranje mita o uživanju, od ove lake književnosti, još važnija i značajnija upravo atmosfera i život Beča tih godina. To je kozmopolitski Beč koji je nalazio sintezu vlastitih proturječja u glazbi, taj carski grad u kojem su prinčevske obitelji tražile „kuhara koji zna svirati i violinu,“⁹⁴ u kojem su u međuvremenu Esterhazyjevi ugostili Haydna koji je 1797. svirao austrijsku himnu *Gott erhalte* Leopolda Haschka. Valcer još nije postojao, ali se u Prateru plesao *Ländler*, a autor O'Kelly je 1786. govorio o bečkom Tanzutu i o dražesti neumornih dama dok plešu i neprestano se vrte poput virova, a 1787.

u drugom činu Mozartovog Don Juana, nakon menueta Leporello je plesao na pozornici sa Masettom prvi tročtvrtinski *Dorfwalzer*. Otvarali su se teatri po Leopoldstadtu, po Josefstadtu; Burgtheater i kazalište An der Wien; a natpis na nekoj gostionici u Prateru je glasio:

Gott behüt des Haus so lang,
bis ein Schneck die Welt umgang,
und ein Ameis durst so sehr,
Dass er austrinkt's ganze Meer.⁹⁵

To je Beč koji u radosti življenja zaboravlja brigu o politici i angažiranoj kulturi tako da postaje zaista „Falstaff njemačkih gradova, ti debeli stari Bečul!“⁹⁶; taj grad čija su senzualnost i površno katoličanstvo tako iritirali Nikolu: „U svemu onome što se tiče ugodnosti i zadovoljstva života, Bečani su puno uspješniji od stanovnika drugih njemačkih gradova (...). Dovoljno je, zapravo, pogledati samo popise Beča, koliko ljudi umire od moždanog udara (...). Prosječni Bečanin (...) nije uopće prijatelj predanoga rada. Mora imati hobije i razonodu (...), pečenu piletinu i vatromet ili hodočašća i pečenu piletinu; obje su stvari za njega poželjne (...). Bečane (...) kao da je Bog stvorio jedino da bi jeli. Ako se nedjeljom ili blagdanima prošetate Praterom, prava je predstava vidjeti kako se narod od srca zabavlja (...). Oni jedu svoju pečenu piletinu i polumjesece od kruha i šeću se gore-dolje (...). Ples se sastoji od jednog neprestanog, neprekinutog kruga valcera (...). A buduća da u Beču žene imaju i lijepo tijelo i lijepo lice, takav ples je zaista dopadljiva predstava za onoga koji joj prisustvuje.“⁹⁷

Protestant Nikola takvim se šarmom sigurno nije dao zavesti, štoviše, oštro je kritizirao „neotesani materijalistički mentalitet“⁹⁸ ambijenta Beča, pripisavši ga „praznoj formalnoj religioznosti!“⁹⁹ austrijskog katoličanstva. Ta živahna kritika, iako odaje djelomice karakter rigoroznog, možda apstraktnog moralizma, prodiere u srž klišeja ili ako tako želimo, u srž mita o sretnom i bezbrižnom bečkom epikureizmu i otkriva njegov pravi smisao. To više nije vidljivo samo u površnoj naturalističkoj tipizaciji, u prirodnom pravu Austrijanaca na hedonizam, već u nizu određenih povijesnih slučajeva. Slatki habsburški život širi se tako s jedne strane kao posljedica procesa modernizacije katoličanstva, lišenog bilo kakve religiozne dubine i svedenog na kičeni protureformacijski formalizam, a s druge strane, kao ciljana tema jedne oštroomne političke propagande, jednog finog otuđivanja. „Svi ostajemo u Beču, jer Beč je jedan jedini!“ pjevao je Hanswurst¹⁰⁰ i tim je riječima započeo mit o felix Austriji, o habsburškoj zemlji Bengodi, o zemlji blaženstva: otuđujući mit u kojem je carstvo tražilo oslonac u svojoj borbi protiv povijesti, kroz koju se nastojalo izaći iz konkretne političke i društvene realnosti. Taj će mit s vremenom osnažiti i širiti se, a obogatit će se i iskrenom humanošću. Tih godina još smo na njegovu početku, tek se, prilično konfuzno, formirao. Ako baš želimo utvrditi tu presudnu razliku, tada se još činilo da život ima nadmoć nad književnošću, a da neke operete crpe inspiraciju i temeljitu spoznaju iz neposrednog života.¹⁰¹ Opere u kojima se osjeća tipično bečki miris, poput *Über die Stubenmädchen in Wien* (1781.) Johanna Rautenstraucha,¹⁰² gdje se pojavljuje jedna od ključnih figura austrijske literature, brza i sentimentalna

kellerina, ili pak *Skizze von Wien* (1786.-90.) Johanna Pezzla i *Marokanische Briefe* (1784.), djela koja pružaju razigranu i duhovitu sliku života i atmosfere grada. Na takvoj podlozi stvara se najvažnija od svih „predhabsburških“ opera, tj. *Briefe eines Eipeldauers* (1785.-97.) Josepha Richtera.¹⁰³

Taj sarkastični i humoristični portret mladoga *Eipeldauera*, naivnog i dobroćudnog seljaka koji stiže u zanosni Beč i sve promatra raskolačenih, pomalo glupavih očiju, koji pronalazi posao u jednom uredu oženivši *Stubenmädchen* nadređenoga, koja mu nakon mjesec i pol braka poklanja „dijete od šest tjedana,“ predočava nam u potpunosti austrijski *Gemüt*, a u tonu te operete mogu se opaziti, makar i u manjim i blagim aspektima, neke od osnovnih karakteristika svijeta koji će stoljeće i pol opisivati habsburška književnost. Ne radi se samo o likovima i tipičnim situacijama, već i o cijelom jednom duhovnom stavu pisca, u ovom slučaju skromnoga Josepha Richtera, koji će biti prepoznatljiv i u poeziji puno značajnijih autora. Protagonist je prostodušan i nasamaren, no pučki grub, onaj koji anticipira poštene i bedaste *Simandele* (supruga papučare) u djelima autora Bauernfelda i Nestroya; tu je i nevjerna i stroga supruga te umišljena kellerina koja želi biti gospođa, koja si daje raditi posjetnice na francuskom i ide u kazalište sa suncobranom: i eto nas pred likom žene na koju nailazimo u cjelokupnoj austrijskoj književnosti, bezbrižnoj i pjenušavoj, jednostavnoj i iskreno strastvenoj; zvat će se Agnese, ili će biti jedna od Nestroyevih djevojaka švelja s periferije, neka Elisa Bauernfelda ili Rosalinde iz *Fledermausa* ili možda Maršalica iz *Rosenkavaliera*, sve do žena iz Schnitzlerovog *Reigena*; do Ludmille Werfela i Bonadee Musila; različite i mnogobrojne ženske figure povezane, međutim, nečim što ih čini sestrama, žene kojima može biti blisko koketiranje, nježnost, sva melankolija ljubavi, ali ne i polet koji mijenja život. Čini se kao da neka vrsta realnog osjećaja za nesavršenstvo i propast, nesposobnost da se u ljubavi nadvladaju svakodnevnne prepreke, koči i baca sjenu čak i na najsajniju mediocritas u srcima tih heroína. Takav položaj žene bit će posljedica kulturološke klime i povijesne situacije carstva, bezizlazne situacije koja će se postaviti pred ženski lik onemogućivši mu da živi punim životom i prisiljavajući ga na sumrak vlastite osobnosti. To će biti patetična sudbina nježnih ženskih likova austrijske književnosti.

Sada taj problem neće više anticipirati samo, u osnovi banalni, likovi Richtera, već *animus* pisca koji će postaviti takav libreto na početak habsburške tradicije.

Opera želi biti satira frivolnih i jednostavnih kostima, veselog i neodgovornog svijeta, onog lišenog ozbiljnosti, ali završava tako da i sama postane ovisna o tom veselju i površnosti te se događa ono što se ponavlja i što ćemo vidjeti kod mnogih pisaca koji će se željeti podrugivati, napadati prazninu i umrtvljenost austrijskog života, a koji će i sami postati ovisni o tom ironičnom podsmjehu koji ne proizlazi iz svijeta kojega se ironizira, već je njegov sastavni dio. Tipično bečki humorizam, koji je sebi samom cilj, koji se iscrpljuje u zabavi i komičnoj bajci, dobiva zamah, važan je samo autoru koji se podsmjehuje, obogaćuje njegovu individualnu senzibilnost, ali nema nikakvu vanjsku moć, i u biti ne želi ništa ispravljati. Bit će to mjesto na koje se poziva habsburška literarna civilizacija: vrednota koja se ostvaruje samo kao inteligencija i osjećajnost, ali ne i kao poticaj

na djelovanje. Stari austrougarski pisci, čak i oni najmisaoniji i najosvješteniji poput Grillparzera, žive u hofmannsthalovoj *Kuli*: kuli vlastitoga individualizma, unutarnjih glasova, muzikalnosti vlastite duše. Taj će svijet ponuditi glazbenu i estetsku, kao i onu povijesnu i moralnu dimenziju čovjeka. Pomalo pesimističan i sumnjičav podsmjeh koji će takvo stanje formirati pronalazi se već i na stranicama Richtera. Tekstovi su živi već i zbog prisutnosti tolikog broja prostodušnih bečkih likova, poput gospođe Mahm i njezine lijepje kćerke, konobara, birokratskog zavodnika i *Spitzbubena*,¹⁰⁴ ili pak zbog slasnih prizora punih lokalnog kolorita poput pedantnog policijskog ispitivanja ili atmosfere pitoresknh kavana.

Pred nama defiliraju cjelokupni život Beča: ludilo za nekakvom poznatom glumicom, površne ljubavi, sladokusna gastronomija, galantni prijatelji gospođa, bračni inati i nevjere; sve je to sažeo Richter u onom jednostavnom izvještaju koji dobričina detaljno piše bratiću na selo. Čak i vijest o Francuskoj revoluciji stiže do ušiju našega dobrog vruga, tako njegovi „Robatsbarn“ (Robespierre) i „Gilutin“ (giljotina), kako on na svoj smiješni način piše svom bratiću, iz čega se čita prosvjetiteljski umjerena polemika, kao i ona nacionalno-njemački intonirana i usmjerena protiv jakobinskih pothvata: „Gospodin bratić će pomisliti da samo luđak može reći tako nešto, međutim ne, gospodine bratiću, tako sada zbori francuska država.“¹⁰⁵

Radi se o blagim naznakama poezije, no one su šarmantne i anticipiraju neke osnovne teme. Ono što nam je važno uočiti je kako, unutar skromnih granica ovoga malenog djela, ta se tema pokazuje, čak i u svojim najfinijim aspektima, primjerena poeziji. Na stranu transformacije velikih autora, no jedna fina poezija pojavit će se i na siromašnijim i skromnijim stranicama književnost koja će izniknuti iz lirskog habsburškog svijeta.

U međuvremenu je Karoline Pichler, čija je kuća bila glavni literarni salon Beča tih godina, pisala svoje povijesne romane, a kasnije, svoja sjećanja koja su odisala atmosferom onoga doba.¹⁰⁶ Poput nje se i dramaturg Josef von Collin okretao temi koja će se kasnije naći u jednoj od „najhabsburškijih“ drama Grillparzera, temi pothvata prvog Rudolfa, začetnika loze.¹⁰⁷ A u dramama Collina,¹⁰⁸ već se najavljuje novi ton, prelazak na domoljubnu književnost u kojoj se budi novi austrijski ideal, vizija jedne Austrije čija se bit zasniva na jedinstvu svih njezinih mnogobrojnih višenacionalnih komponenti i na ulozi „vodiča,“ a ne više dominatora, njemačkog nukleusa.¹⁰⁹

Ta dvosmislena različitost, ta težnja da se uskladi različitost raznih naroda s nadnacionalnim mozaikom pod njemačkim „kulturološkim“ vodstvom, bit će jedna od kontradiktornosti posljednjeg habsburškog stoljeća.

No ta su Collinova djela tek mrtve riječi otežale pod hladnim herojskim klasicističkim idealom, poput njegovih *Werhmannslieder* iz 1809., ili poput drama njegova brata Matthäusa, kojima je tema prošlost austrijske povijesti.¹¹⁰ Preko tih malih svjedočanstava ulazi se u povijest mita. A on zapravo počinje u doba Biedermeiera, nakon što je Bečki kongres otvorio posljednje poglavlje habsburške povijesti, baš ono koje će se zaviti sugestivnom projekcijom mita. U periodu Biedermeiera sazrjet će i najveća poetska svijest austrijskog devetnaestog stoljeća, tragedija *Grillparzera*.

BILJEŠKE STR. 286-302

- 19| Doslovnice „gurati naprijed nekako, životariti“
- 20| F. Werfel, *nav. djelo*, str. 31.
- 21| *Ibid.*, str. 32.
- 22| *Ibid.*, str. 36.
- 23| *Ibid.*, str. 28.
- 24| *Ibid.*
- 25| *Ibid.*, str.26.
- 26| R. Musil, *nav. djelo*, str. 39.
- 27| J. Roth, *nav. djelo*, str. 19-21.
- 28| *Ibid.*, str 177.
- 29| H. von Doderer, *Die erleuchteten Fenster oder die Menscherdung des Amstrates Julis Zihal*, 1950., tal. prijevod Clara Bovero, *Le finestre illuminate*, Torino 1961, str. 48.
- 30| F. Werfel, *nav. djelo*, str. 24-25.
- 31| *Ibid.*, str.24.
- 32| *Ibid.*, str. 27.
- 33| S. Zweig, *nav. djelo*, str. 28.
- 34| F. Werfel, *nav. djelo*, str. 41.
- 35| H. von Srbik, *Deutsche Einheit. Idee und Wirklichkeit vom Heiligen Reich bis Königsrätz*, München, 1935; ID., *Österreich in der deutschen Geschichte*, München 1936; ID., *Mitteleuropa. Das Problem und Versuch seiner Lösung in der deutschen Geschichte*, Weimar 1937.
- 36| R. Musil, *nav. djelo*, tom. I, str. 36, 37, 39.
- 37| Ironični i pogrdni izraz („Metternicum“) koji upotrebljavaju pisci Vormärza; E.von Bauernfeld, *Erinnerungen aus Alt-Wien*, pripremio J. Bindtner, Beč 1923, str. XI. (Radi se o nizu članaka napisanih između 1867. i 1877.).
- 38| Ili, kako su to željeli Madari, carske i kraljevske, polemizirajući s terminom „carskokraljevske“ koji se dopadao Austrijancima. Postojao je veliki problem oko upotrebe *k.k.* ili *k.u.k.*, *nav. Musil: „...ono (carstvo Kakanije) bilo je carsko-kraljevsko, i bilo je carsko i kraljevsko; jedan od dva znaka ili „c.k.“ ili „c. i k.“ bilo je utisnuto u svakoj kući ili osobi...“ (Der Mann ohne Eigenschaften, tal. prijevod, tom I, str. 37.)*
- 39| H. von Srbik, *Deutsche Einheit. Idee und Wirklichkeit von Heiligen Reich bis Königsrätz*; također *Österreich in der deutschen Geschichte*.
- 40| E. Bagger, *Franz Josef*, tal. prijevod C. Baseggio, Milano 1960., str. 144.
- 41| Musilov termin, koji nije potrebno posebično objašnjavati, koji označava „austrougarski,“ a koji se često upotrebljava u cijeloj knjizi *Der Mann ohne Eigenschaften*.
- 42| L.Pryker (1772-1847), *Rudolph von Habsburg*, 1824.
- 43| Franjo je primio titulu cara Austrije 1804., ali odbijanje krune Svetog Rimskog Carstva dogodilo se 6. kolovoza 1806.
- 44| F. Werfel, *nav. djelo.*, str 14.
- 45| *Ibid.*
- 46| *Ibid.*, str.18.
- 47| *Ibid.*, str.21.

- 48| H. von Srbik, *nav. djelo*.
- 49| C. Antoni, *Storia dell'Austria. L'interpretazione del von Srbik*, u: *Considerazioni su Hegel e Marx*, Napoli, 1946, str. 248.
- 50| R. Lorenz, *Drei Jahrhunderte Volk, Staat und Reich*, Wiener Verlagsgesellschaft, 1949.
- 51| E. Bagger: „Tipično austrijski kompromis, habsburški kompromis; ne fuzija različitosti, već njihova koegzistencija.“ (*nav. djelo*, str. 74).
- 52| Poput reformi Marije Terezije te posebice Josipa II, uz emancipaciju seljaka i problema koji su se iz nje razvili.
- 53| „Vjerni podanici.“ Naslov drame Grillparzera, *Ein treuer Diener seines Herrn*, 1828.
- 54| Termin „feacio“ je riječ kojom se često bečki pisci koriste pri opisivanju veselog hedonizma njihova grada i ambijenta, npr. E. von Bauernfeld: *Hauptstadt der Phäaken (Das Leben Tanz*, pjesma iz 1849., u *Bauernfelds ausgewählte Werke in vier Bänden*, pripremio E. Horner, Leipzig, tom I, str. 58).
- 55| F. Grillparz, *Abschied von Wien*, 27. kolovoza 1843., u *Gesammelte Werke*, pripremio E. Rollert i A. Sauer, Beč, 1925, tom I, str. 112.
- 56| „Samo je jedan carski grad, samo je jedan Beč!“ A. Bäuerle, *Aline oder Wien in einem andern Weltteile*, 1822; u *Das parodistische Zauberspiel*, pripremio O. Rommel, Leipzig, 1937, str. 115. (tom čini dio serije „*Barock. Barocktradition* in österreichisch-bayrischen Volkstheater,“ pripremio O. Rommel).
- 57| Za E. Strank (*Österreichs-deutsche Leistung, eine Kulturgeschichte des Südestdeutschen Raumes, Wien-Leipzig* (1937), cit. u C. Antoni, op.cit. str. 272.), Austrijanac, od svih Nijemaca (...) bio bi najobdareniji maštom i osjećajima i pronosio bi ljudskom rodu „genijalnu površnost.“ To je objašnjenje koje na apstraktni, naturalistički, metapovijesni plan prenosi ono što je rezultat jasnih povijesnih uzroka.
- 58| C. Antoni, *nav.djelo*, str. 273.
- 59| *nav.* u E. Bagger, *nav. djelo*, str. 189.
- 60| Da, Kahlenberg će s Grillparzerom postati riječ-mit, ključ za shvaćanje cjelokupnog njezinog značenja („Hast du vom Kahlenberg das Land dir rings beseh'n./ So wirst du, was ich schreib und wer ich bin versteh'n.“, Grillparzer, *In ein Stammbuch*, 1844; G.W., *nav. djelo*, tom II, str.) stvorio je šaljivu pozadinu u djelu *Pfaf von Kahlenberg* Philippa Frankfurtera (druga polovica XIV. stoljeća), no radi se o geografskoj slučajnosti, a ne o *Stimmungu*, niti se u veselom Frankfurterovom djelu čita nešto od onog *Wienertuma*, tako veselog i radosnog koje prodiere u dušu, i koji će biti jedan od najistinskijih i najglazbenijih aspekata habsburškog mita. U drugoj polovici XIV. stoljeća Peter Suchenwirt pisao je svoje *Ehrenreden* pa i *von fünf Fürsten* (pripremio A. Primisser, Beč 1827.) gdje je opisao pogubnu bitku Sempacha za habsburškog vojvodu, dok je Heinrich von Müglin posvetio Rudolfu IV. svoju *Ungarische Chronik*. Michael Beheim, u povodu bečke pobune 1462. protiv cara Fridrika III., njegovog poglavara i zaštitnika, skladao je, s oštrom mržnjom prema Bečanima, možda prvu *Buch von der Wienern* (pripremio T. von Karajan, Beč 1843.); književni rod, djelo kojem je tema satira i slava bečkog srca i „krvi,“ koje će imati značajno mjesto u austrijskoj književnosti. Taj isti Beheim u svojim *Zehn Gedichte zur Geschichte Österreichs und Ungarns* (pripremio T. von Karajan, Beč 1848.) izdizao se iznad mnogih austrijskih, ugarskih i čeških patriotskih pjesnika zbog višeg povijesnog značenja njegova hvaljenja. Wolfgang Schmeltzl, jedan od osnivača bečkog kazališta, koji je živio između 1500. i 1560. otprilike, plodan tvorac pohvala nadvojvodama, komedija i pjesama protiv Turaka, i koji se preobratio, on luteranac, u katoličkog svećenika iznenada napustivši obitelj, pisao je 1548. jednu od svojih prvih dirljivih pjesama posvećenu Beču: *Ein Lohspruch der Wiener Hans Sachs, Eine Auslese seiner Werke*, pripremio E. Triebnigg, Beč 1915). Pjevala je slatka austrijska zemlja: „...o Österreich!/Wo mag man finden dein gleich?/ Rein land mir nie pass gefallen hat,/ (...) / Ein landt an volck gewaltig reich, / Gut müntz, gross awicht und mass dergleich / Vul Kayser, Fürsten, Hern / In diesen landt geboren verdn / „(*nav. djelo*, 45-47, str. 25. ((primjetiti značajnu riječ *mass*)); 61-64, str. 25.) i slava
- Beča: „Wie ich die Stat nun mir sah / O Edles Wienn! Selbst in mir sprach: / Du bist die port und zir alzeit, / Befestigung der Christenheit! / Der Türck mit ernst früh und spät / Sein Kopf an dir zerstossen hat!“, (*nav. djelo* 193-98, str. 30.). Ali to su stranice koje nude samo arheološki interes u našem istraživanju, poput stare bečke kronike Ladislausa Suntheima (1498.-1505.) ili ulomci djela *Historia Friederici III Imperatoris del papa Pio II Piccolomini*. Ili poema *Der habsburgische Otobert* Wolfganga Helmharda von Hohberga (1664.), koja, u stilu šesnaestog stoljeća, pripovijeda sagu o jednom legendarnom pretku kuće Habsburgovaca. Također i iz spisa Abraham Svetoj Klari (1644.-1709.), velikoga pripovjedača baroka, mogu se uloviti djelići iz bečkog života, posebice u poznatom opisu kuge 1679., u kojem se tipično baroknim razvojem opisuje smrt pojedinaca različitih društvenih slojeva, što daje priliku da se opišu koloristične lokalne figure i omamljujući luksuz plemstva. (*Merk's Wien!*, *Wien 1673*, uvijek *Austriacus Austracus. Lohrede auf den heiligen Markgrafen Leopold, Eien 1673*; i *Österreichisches Deo gratias*, *Wien 1680*; više novijih izdanja među kojima *Werke von A. A Sancta Clara*, pripremila Akademie der Wissenschaften u Beču, nadopunio K. Bertsche, tom 3, Beč 1943.-45.). Naravno, ni „erhabenes Wien“ koji privlači „den Wunsch der Christenheit“ o kojem se govori u *Über die Welterwünschte und Allgemeine Glückseligkeit befördernde Wahl des Allerdurchläutigsten*,
- Grossmächtigsten und Unüberwindlichsten Römischen Kaisers Karls VI, u Hispanien, Hungarn und Böhheim Königs. (Gedichte...und lateinische Inschriften des kais. Rathes C.G Herius, Nürnberg, 1721*; *nav. u Franz Mayer, Geschichte Österreichs, mit besonderer Rücksicht auf Culturgeschichte*, tom 2, *Wien 1874*, tom II, str.140.) ne najavljuje ili anticipira na bilo koji način sretan i bezbrižan „dickes Wien.“ Zapravo smo još uvijek u jednoj sasvim drugačijoj klimi.
- 61| F. Werfel, *nav. djelo*, str. 23.
- 62| *Ibid.*
- 63| B. Auerbach, *Denkmale Kaiser Josephs*, u almanahu „*Der Gevattersmann*,“ sada u B. Auerbach, *Schatzkästlein des Gevattersmanns, B. Auerbachs Gesammelte Schiften*, Stuttgart 1864, tom XVII, str. 65.-125. Ovo djelo napisano je međutim na temelju djela *Hausfreund* J.P. Hebel, gdje se već spominje mit o Josipu II. (npr. u *Ein gutes Rezept, Werke*, pripremio W. Altwegg, Freiburg im Brisgau (1858), tom II, str. 192).
- 64| C. Antoni se pita „da nije bilo (...) upravo deset godina vladavine cara koji je bio filantrop i koji je osigurao Austriji još stoljeće i pol postojanja, da nije bilo odanosti mase, baze monarhije, tog legendarnog prijatelja naroda koji je primao svakoga i, u Moravskoj, postao poput ljekarne“ (*nav. djelo*, str. 277). Razlika postoji međutim u različitom stilu kojim se postigla ta odanost i ta predanost naroda, a posebice
- u različitoj završetku takvogovog čina. S našeg stanovišta Josipovo doba je zanimljivo budući da s njim započinje na neki način „birokratska literatura“ i pojavljuje se lik pisca činovnika: „Das barocke Österreich der Dichter in Schalaune und Talar endete, das bürokratische Österreich der Dichter im Beamtenrock begann“ (Nagl-Zeidler-Castle, *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte*, tom II, *Wien, 1914*, str. 263.); i još „Rüdiger von Bechelaren, das Urbild österreichischer Treue, kleidete sich in den Beamtenrock“ (str. 264.) *Hirtenbrief* Josipa II. činovnicima pokrenuo je tu karakterističnu i suzdržanu literaturu stil koje ćemo često susresti, ali duh koji u to vrijeme još uvijek pokreće stvari daleko je od spore statične spoznaje, tipične za austrugarsku birokraciju: „Der Josephinische Frühlingshauch wehte auch durch die Kanzleistuben, fegte verjahrten Staub hinweg und zerriss manches wohlgehegte Spinnengewebe.“ (Nagl-Zeidler-Castle, *nav. djelo*, str. 263.).
- 65| Sonnenfels, *Briefe über die Wienerische Schaubühne*, 1767.
- 66| *Razmišljanja austrijskog patriota upućena prijatelju na temelju pisma gosp. de Mxx Gosp. Opatu Sahatieru na temu Francuske republike, a koje je preveo sa njemačkog gosp. Uzvišeni Savjetnik de Sonnenfels de Sarchi pod nadzorom i odobravanjem Autora*, br. I, Schmidt, *Wien 1793*.
- 67| „Konfuzija.“ – „In der Monarchie sieht der Bürger den Mittelpunkt der Macht, die sich in einem vereiniet, als den

- Mittelpunkt seines Glückes an Diers Regeierungsart hält zwischen der Aristokratie und Demokratie“ (Sonnenfels, *Über die liebe des Vaterlandes*, Wien 1771, str. 89).
- 68| *Ibid.*, str. 104.
- 69| *La prima lezione stata tenuta dal Signore De Sonnenfels, Consigliere Aulico di Sua Maestà l'Imperatore dopo la morte di Maria Teresa*, koje je preveo s njemačkog Vincenzo grof od Strassolda komornik Njegova Veličanstva Cara, Klagenfurt 1781.
- 70| *Scienza del buon governo, scritta dal signore De Sonnenfels e recata dal tedesco in italiano*, Milano 1784.
- 71| *Ibid.*, str. 55.: religija je: „najslađa veza društva,“ tako da poglavar „ne smije ispustiti iz ruku tako važnu nit, i mora se oprezno brinuti da svaki građanin bude religiozan. Zbog toga je ateizam još uvijek politički zločin, budući da Princu uskraćuje sredstvo sigurnijeg vladanja svojim podređenima.“
- 72| Dogovor Franje Josipa (1855.) koji uz prednosti ustupljene Crkvi osigurava prednost Cara, kao predstavnika Božjeg i božanskoga reda. U svojoj povijesti austrijske kulture, R.A. Kann (*A Study in Austrian Intellectual History. From late Baroque to Romanticism*, New York, 1960.) ilustrira specifičan aspekt austro-apsolutističkog prosvjetiteljstva Sonnenfelsa, ali i etičko-političke kulture devetnaestoga stoljeća i naglašava različitost one austrijske.
- 73| „...ali u ušima nacija skladno odzvanja emfatična riječ Narodnog Poglavara, i neopreznim pojedincima pojašnjavanje zavodljive vizije krivo shvaćene Slobode i varljive Jednakosti.“ (Sonnenfels, *Razmišljanja itd. nav.* str.7.).
- 74| *Ibid.*, str. 21.
- 75| Može se možda govoriti o prosvjetiteljstvu kao tipičnoj komponenti austrijske ideje na političkom planu, kao što je to pisao C.Antoni: „Metternich je morao sačuvati europski duh XVIII. i XIX. stoljeća jer je Austrija bila jedan organizam star osam stotina godina, čije je očuvanje bilo moguće samo u jednoj Europi u kojoj bi nacionalne ideje bile uklonjene na stranu (...), pokušao je spasiti Austriju ne prilagođavajući je novim vremenima, iako čineći, na neki način, cijelu Europu austrijskom, paternalističkom.“ (*nav. djelo*, str. 253.); ali na duhovnom, humano-literarnom, iluminističkom planu, to je antiteza habsburškom „sistemu.“
- 76| Nagl-Zeidler-Castle, *nav. djelo.*, tom II, str. 253.
- 77| *Ibid.*, „duh koji uništava.“
- 78| Istoga je mišljenja J. Nadler, *Literaturgeschichte Österreichs*, Salzburg 1951, str. 195.
- 79| A. Blumauer (1755.-98.) opjevao je između ostaloga i Dunav: *Donaufahrt*, 1781. J.B von Alxinger (1755.-97.), *Doolin von Mainz*, 1787, *Bliomberis*, 1791.
- 80| *Poetische Bilder der meisten kriegerischen Vorgänge in Europa*

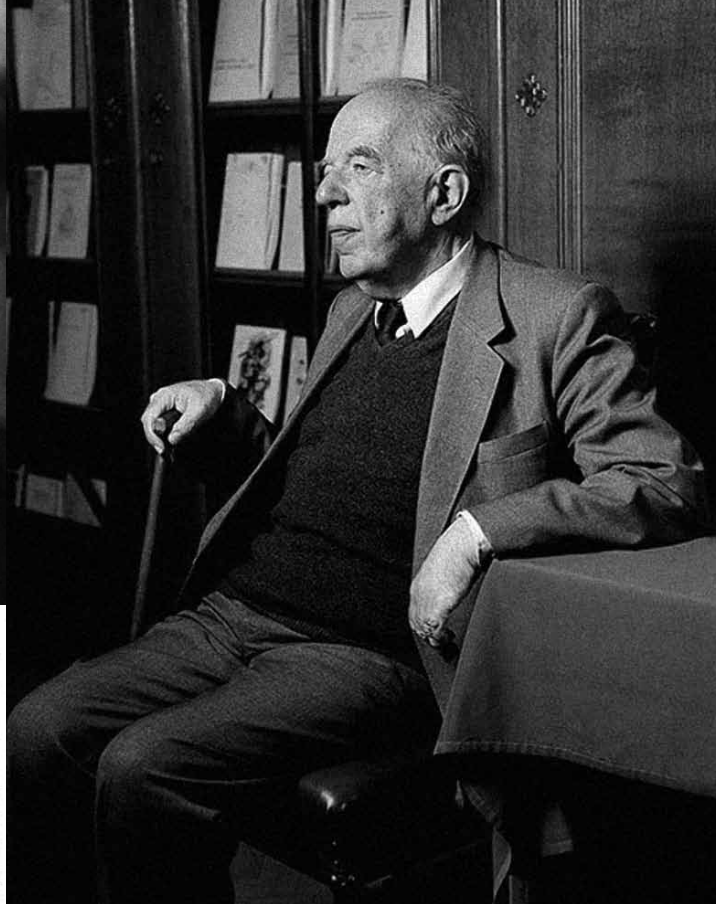
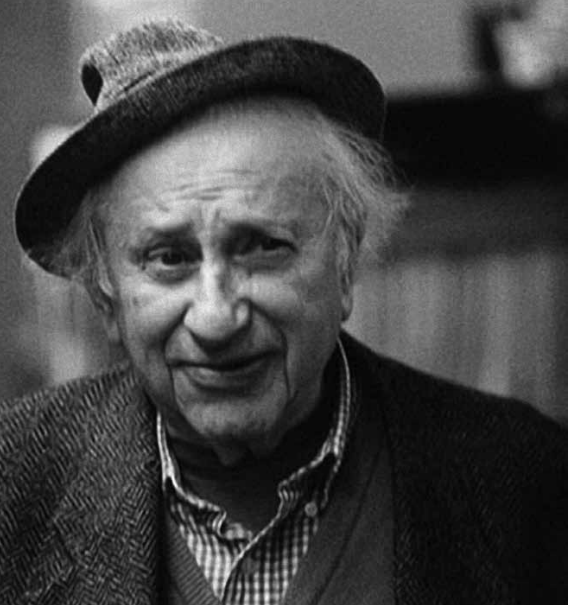
seit 1756, Wien 1760; *Poetische Bilder der meisten kriegerischen Vorgänge in Europa seit 1760*, Wien 1761. Za pohvalu posebice pjesme *Säule des Pflägers, Sinels Morgenlied, Die Aeonenhalle*, sada u M. Denis, *Im schweigenden Tale des Mondes*, pripremio A. Fischer-Colbrie, Graz-Wien 1958., str. 49., 60., 102.

- 81| F. Ratschky (1757.-1800.); njegove su pjesme iz 1785. i 1805.
- 82| *Melchior Striegel. Ein heroisch-episches Gedicht für Freunde der Freiheit und Gleichheit*, 1793.
- 83| Pozivamo se na autore kao što su G. Prehauser (1699.-1769.), J.F. von Petrasch (1714.-72.), C.H. von Ayrenhof (1733.-1819.), P.H. von Gebler (1726.-86.), W. Weiskern (1711.-68.), J.F. Schink (1755.-1835.), P. Weidmann (1744.-1801.) i na druge: J. von Kurz (1717.-84.), K. Marinelli, J. Perinet (1763.-1816.) i K.F. Hensler (1759.-1825.) već bliske *Wienertumu*.
- 84| *Die Zauherföte*, 1791.; E. Schikaneder (1751.-1812.).
- 85| F. Werfel, *nav. djelo*, 42.
- 86| C. Antoni, *nav. djelo*, str. 275. U širem planu ostaju drame i ratne pjesme tirolskih pjesnika poput Staudacher, Rainer, Zoller, Primisser, Weissenbach, i drugih, grubih autora sa sela, iz godina 1797. i 1809.
- 87| J. Stranitzky (1676.-1726.), u Beču od 1706.
- 88| E. von Bauernfeld, *Erinnerungen aus Alt-Wien*, *nav.*, str. 31.
- 89| J. Nadler, *nav. djelo*, str. 201.; P. Hafner (1735.-64.)

- 90| E. von Bauernfeld, *nav. djelo*, str. 35.
- 91| Hafner je napisao protiv Sonnenfelsa obranu Hanswursta te živahne i spontane komedije: *Verteidigung der Wienerischen Schaubuhne*, 1761.
- 92| E. von Bauernfeld, *nav. djelo*, str. 41. („Die Narheit ist der wahre Vogel pohonix (...) Das Leben ware nicht vollstanding ohne seine eigene Parodie“).
- 93| *Ibid.* str. 38.
- 94| K. Pahlen, *Storia della musica*, tal. prijevod G. Bianchetti, Milano, 1955., str. 139.
- 95| „Neka Bog čuva ovu kuću dok puž ne napravi krug oko svijeta, a mrav ne bude toliko žedan da proguta svo more.“ Cit. u Heinrich Eduard Jacob, *Johann Strauss, Vater und Sohn*, Hamburg 1956., str. 20.
- 96| E. von Bauernfeld, *Das Leben ein Tanz*, pjesma napisana 27. rujna 1849., u *Bauernfelds ausgewählte Werke nav.*, tom I, str. 59.
- 97| *Nav.* u H.E. Jacob, *nav. djelo*, str. 21.-22.
- 98| *Ibid.*, str. 20.
- 99| *Ibid.*
- 100| U komediji *Thaddädl, der dreissigjährige A-B-C Schütz*, 1799., Hensler, *nav.* u Nagl-Zeidler Castle, *nav. djelo.*, str. 481.
- 101| Važne su spomena i opere koje se bave vjernim opisom Beča, svježim i dopadljivim portretima grada, poput *Beiträge zur Schilderung Wiens* (1781.) Weissseggera, ili *Geschichte*

- K.K. Haupt und Residenzstadt Wien* (1789.-92.) F. Edlena von Geusaua; radi se o „rodu“ koji je trebao biti važan u okviru devetnaestog stoljeća, od Hammer-Purgstalla do Hormayra, pa možda i do Hermann Baha.
- 102| S tim pamfletom je J. Rautenstrauch, urednik i jednih novina koje su nosile znakovit naslov „*Die Meinungen der Babette*“, koji je pokrenuo cijeli jedan niz brošura (njih više od 25) na temu napada i obrane malih konobarica čija ga je zavodljivost ošinula. Više od jedne „blauaugigste Nanett!“ odapela je strijelu u obranu veselih djevojaka. Rautenstrauch je bio i predvodnik cijele grupe ironičnih, duhovitih i sarkastičnih pisaca koji su pisali o bečkom životu. U svojem libretu *Das neue Wien. Eine fabel* (1785.), uzdiže josipovski Beč, a kasnije u *Die Schwachheiten der Wiener. Aus dem Manuscript eines Reisenden herausgegehnt von Arnold* (1784.) zgodnom je ironijom opisao dopadljivi i frivolni život grada. „In Wien ist alles „gnädig.“ Jeder, der kein Handwerk betreibt, ist ein „Herr von“, man sieht nur „gnädige Frauen.“ Jedes Mädchen, das einen Mantel trägt, ist ein „gnädiges Fraülein.“ Die Stubenmädchen haben ausschliessungweise den Namen „Mamsell“ gepachtet – und folglich geht das Wort Jungfrau (...) verloren (...) Die Wiener frozzeln gerne (...). In jeden Wiener Kaffeehaus wird das Schichsal von Europa jeden Tag mindestens dreimal entschieden.“ (*nav.* u Nagl-Zeidler-Castle, *nav. djelo.*, str. 291.). Iste godine

1. rujna list je objavio tekst koji je potpisan pseudonimom J.C. Sinapius, pod naslovom *Fragment von einem reisenden an einem seiner Freunde in Hamburg*. Radi se o kolorističkom opisu Beča: „Es herrscht hier auf den Strassen ein unbändiges Gewühl, von Karossen, Fiaken.“ *nav.* u Nagl-Zeidler-Castle, *op. cit.*, str. 291. Godinama cvjetaju brojne brošure i mit o *Phäakentumu* opravdano se stvara.
- 103| Ostale bilježnice izašle su 1802.-1803. pod naslovom *Briefe eines jungen Eipeldauers*. Sada u J. Richter, „*bekannt als Eipeldauer*, pripremio W. Zitzenbacher, Graz-Wien 1957.
- 104| „Razuzdani mladići“
- 105| J. Richter, *nav. djelo*, str. 55.
- 106| K. Pichler (1769.-1844.). Njegove uspomene nose naslov *Denkwürdigkeiten aus meinem Leben*.
- 107| K. Pichler je napisao dramu *Rudolf von Habsburg*, a Collin (1771.-1811.) nedovršenu poemu istoga naslova. Također je i F.A.K. Werthes 1785. napisao *Rudolf von Habsburg*.
- 108| Posebice u drami *Regulus*, izvedenoj 1801.
- 109| Nagl-Zeidler-Castle, *nav. djelo*, str. 473. i o funkcioniranju njemačke kulture, Nadler, *nav. djelo*, str. 242.
- 110| M. Collin (1779.-1824.); drame poput *Belas Krieg mit dem Vater, Der Tod Friedrichs des Streitbaren, Der Tod Friedrichs des Grausamen, itd.*

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 6/7 2009.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti
godina VI, broj 6/7, 2009.

Glavna i odgovorna urednica

Nikolina Sarić

Uredništvo

Tomislav Bradolica, Vanja Dolenc,
Nikolina Sarić, Filip Šimetin Šegvić,
Andreja Talan

Urednik pripravnika

Stefan Treskanica

Redakcija

Tomislav Bradolica, Vanja Dolenc,
Nikolina Sarić, Filip Šimetin Šegvić,
Andreja Talan, Stefan Treskanica

Recenzenti

dr. sc. Damir Agičić
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Jasna Galjer
Tomislav Galović, prof.
dr. sc. Ivo Goldstein
mr. sc. Hrvoje Klasić
dr. sc. Petar Korunić
dr. sc. Bruna Kuntić-Makvić
dr. sc. Mirjana Matijević-Sokol
dr. sc. Zrinka Nikolić Jakus
dr. sc. Drago Roksandić

Lektura i korektura

Vedrana Janković
Marko Pojatina
Zoran Priselac

Dizajn i priprema za tisak

Tomislav Vlainić
Lada Vlainić

Prijevod sažetaka na engleski jezik

Tomislav Brandolica
Marko Lovrić
Marija Marčetić

Prijevod sažetaka na njemački jezik

Azra Plićanić-Mesić, prof.
Filip Šimetin Šegvić

Prijevod sažetaka na francuski jezik

doc. dr. sc. Zvezdana
Sikirić-Assouline
Zrinka Miladin

Izdavač

ISHA Zagreb
– Klub studenata povijesti

Tisak

Kerschhoffset

Naklada

Tiskano u 300 primjeraka

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim
radovima izražavaju isključivo
stavove autora i ne predstavljaju
nužno stavove i mišljenja uredništva
i izdavača. Izdanje časopisa ostvareno
je uz novčanu potporu Filozofskog
fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
Cijena časopisa iznosi 7,00 kn.

Adresa uredništva:

ISHA Zagreb
– Klub studenata povijesti
(za: Redakcija „Pro tempore“),
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3,
10000 Zagreb

E-mail:

pt.redakcija@gmail.com
nikolina.sar@gmail.com

